

на тры аддзелы: працы па санскрыцкай мове і літаратуры, даследаванні мовы і літаратуры Старажытнай Персіі і працы па яўрэйскай мове; працы Касовіча па грэцкай мове былі выключна навучальнага, а не вучонага характару.

Працы Касовіча спрыялі нямала развіццю цікавасці да ўсходазнаўства, хоць ён не пакінуў пасля сябе вучняў па сваёй спецыяльнасці, якая і да гэтага часу не карыстаецца ў нас папулярнасцю.

Як выкладчык і ў сярэдніх, і ў вышэйшых навучальных установах К. А. Касовіч адрозніваўся рэдкім уменнем зацікавіць сваіх слухачоў і распачаць у іх любоў да вывучэння моў.

Спіс выкарыстаных крыніц

1. Энцыклапедыя літаратуры і мастацтва Беларусі: У 5-і т. Т. 3. Карчма – Найгрыш / Рэдкал.: І. П. Шамякін (гал. рэд.) і інш. – Мн. : БелСЭ, 1986. – 751 с.
2. Даўгяла, Г. І. К. А. Касовіч: вядомы і незнаёмы. – Мн. : «Геронт-А», 1994. – 20 с.

УДК 2:908

РЭЛІГІЙНАЯ І ПОБЫТАВАЯ КУЛЬТУРА ІУДЗЕЯЎ НА ВІЦЕБШЧЫНЕ Ў XVII–XIX СТСТ.

Уткевіч В.І., к.філал.н., дац.

*Віцебскі дзяржаўны тэхналагічны ўніверсітэт,
г. Віцебск, Рэспубліка Беларусь*

Рэферат. Артыкул прысвечаны разгляду асаблівасцей канфесійнай культуры іудзеяў на Віцебшчыне ў эпоху Новага часу і яе ўплыву на паўсядзённае жыццё гараджан.

Ключавыя словы: Віцебск, канфесійная культура, іудаізм, хасідызм, сінагога, Тора.

Першыя звесткі пра яўрэяў у Віцебску адносяцца да 1551 года, аднак іудзейская абшчына атрымала дазвол на будаўніцтва сінагогі на ўласнай зямлі “у замку ці горадзе” толькі ў 1627 г. [5]. Падрабязныя звесткі пра жыццё абшчыны змяшчаліся ў віцебскім пінкасе (актавая кніга яўрэйскіх абшчын), які яшчэ напачатку XX ст. захоўваўся ў горадзе. Ці ацалелі рукапіс да нашых дзён, застаецца невядомым. Кароль Рэчы Паспалітай Уладзіслаў IV прадаставіў яўрэям Віцебска даволі шырокія правы, прывілеі і ільготы. Так, у “Прывілеі” Уладзіслава IV, дадзенага віцебскім яўрэям у 1633 г., гаварылася: “Абвяшчаем... усе правы прывілеі, ільготы, падданым нашым жыдам, якія пражываюць ва ўсім княстве Літоўскім, у гарадах і мястэчках, папярэднікамі нашымі. .. дараваныя на ўсякія купецкія абарачэнні і гандаль рознымі таварамі, адкрыццё крам, на меру локцем і вага фунтам, на малітоўныя школы і могілкі... Акрамя таго, мы... пакідаем згаданых віцебскіх жыдоў суцэлы і непарушна пры правах і палёгках, вышэйпаказаных у генеральнай грамаце нашай... Звыш гэтага дазваляем ім у тым жа горадзе Віцебску купляць дамы і пляцы і свабодна імі распараджацца... Што ўсё сцвярджаючы за віцебскімі жыдамі, мы прымаем іх пад нашу каралеўскую абарону і заступніцтва” [1, с. 277]. Па звестках інвентара Віцебска 1640-х гадоў, «школа жыдоўская» знаходзілася ў Ніжнім замку паміж будынкамі праваслаўнай Благавешчанскай царквы і пратэстанцкага кальвінскага сабора.

Да сярэдзіны XVII ст. Віцебскі кагал знаходзіўся пад юрысдыкцыяй Брэсцкага, праз дапамогу якога ён быў падпарадкаваны Літоўскаму вааду. З другой паловы XVII ст. яўрэйскія абшчыны Віцебскага і Мсціслаўскага ваяводстваў увайшлі ў сферу падпарадкавання так званай Беларускай сінагогі. У 1691 кагал Віцебска за вядомую суму грошай быў аб’яўлены вольным ад выплаты “гібернавага” падатку – грашовага падатку, які плацілі жыхары ВКЛ на ўтрыманне войска. Яўрэйская абшчына Віцебска вяла пратакольныя запісы (пінкас) з 1706 г. У 1772 г. яўрэйская абшчына Віцебска налічвала 1227 чал. (каля 25 % усяго насельніцтва). Аднак увядзенне так званай мяжы аселасці спрыяла павелічэнню яўрэйскага насельніцтва ў горадзе, і ўжо ў 1862 г. яно складала 14774 чал., гэта значыць менш чым за стагоддзе вырасла прыкладна ў 12 разоў. Першапачаткова Віцебск быў апірышчам артадаксальнага іудаізму з элементамі яўрэйскай вучонасці, агульна ўласцівай літоўска-беларускім яўрэям. У другой палове XVIII ст. сярод абшчын пачаў распаўсюджвацца хасідызм (ад “хасід” – набожны). І ўжо напрыканцы XVIII ст. Віцебск ператварыўся ў адзін з найбуйнейшых цэнтраў хасідызму ў

Беларусі. Спачатку беларускія хасіды гуртаваліся вакол рэбэ Мэндаля Віцебскага, рэзідэнцыяй якога было мястэчка Гарадок, што на адлегласці 30 кіламетраў ад горада. З пачатку 1780 г. на чале беларуска-літоўскіх хасідаў становіцца рэбэ Шнеўр Залман Барухаў, які быў родам з Лёзна, адна з найбольш велічных фігур яўрэйства апошняй чвэрці XVIII стагоддзя. Гэтае вучэнне асабліва падтрымлівала бяднейшая частка яўрэйскіх абшчын. У хасідаў цадзік – прапаведнік становіўся духоўным лідарам і кіраўніком абшчыны. Ён даваў веруючым не толькі духоўныя благаслаўненні, але і практычныя парады, цікавіўся ўсімі дробязямі іх жыцця, падчас сумесных трапез цадзік выкладаў сваё вучэнне. Рэбэ Шнеўр Залман стаў заснавальнікам новага кірунку ў хасідызме, які атрымаў назву хабад. Дзеянні хасідаў выклікалі актыўны пратэст з боку равіната, і на антыхасідскім з’ездзе рабінаў у 1784 г. у Магілёве сам рэбэ Шнеўр Залман і яго паслядоўнікі былі абвешчаныя па-за законам. У 1797 г. на з’ездзе рабінаў у Вільні састарэламу рэбэ надзелі кайданы і на возе з Лёзна прывезлі ў Віцебск, дзе пасадзілі ў паштовую карэту і адправілі ў Пецябург. Два месяцы ён правёў у адзіночнай камеры Петрапаўлаўскай крэпасці. Дзень вызвалення рэбе Шнеўра Залмана – 19 дзень месяца Кіслеў (29 лістапада) – хасіды заўсёды святкавалі з асаблівай урачыстасцю. Разам з тым, у XIX ст. у Віцебску ўтварылася паселішча яўрэяў, выселеных з Масквы, што узмацніла сярод іўдзейскіх вернікаў ўплыў элементаў Гаскалы (асветніцтва), рацыяналістычнага вучэння, якое процістаяла хасідызму [5].

У 1865 г. у Віцебску працавалі 34 іўдзейскія дамы малітвы, большасць з якіх (каля 80 %) належала хасідам. Восем з іх размяшчаліся ў мураваных будынках, астатнія – у драўляных, тры з’яўляліся дамовымі школамі віцебскіх купцоў. Напачатку XX стагоддзя колькасць яўрэйскіх малітоўных дамоў і сінагог у горадзе наблізілася да шасцідзiesiąці, і па-ранейшаму большасць з іх належала хасідам. У Заручаўскай харальнай сінагозе літургіі вялі вядомыя кантары Прэабражэнскі і Нахба. У Йом-Кіпур пачуць у іх выкананні Кол Нідры прыходзілі і вернікі, і атэісты, і яўрэі, і неяўрэі.

Віцебскія сінагогі ў асноўным узводзіліся з дрэва і ў архітэктурных адносінах не надта вылучаліся на фоне шэраговай гарадской забудовы. Вялікіх каменных сінагог, якія б мелі спецыфічнае архітэктурнае аблічча, было некалькі. Адна з іх знаходзілася на беразе ракі Заходняя Дзвіна на Мала-Магілёўскай вуліцы і называлася “Хабадніца” або “Галоўная харальная сінагога”. У Нацыянальным гістарычным архіве Рэспублікі Беларусь захоўваюцца чарцяжы яе фасадаў, а таксама разрэзы і планы паверхаў, датаваныя 1877 г. Абапіраючыся на гэтыя дакументы, а таксама на выявы сінагогі на старых паштоўках і фотаздымках, мы маем сёння магчымасць скласці дастаткова поўнае ўяўленне пра гэты цікавы помнік культуры. У аснову пабудовы плана сінагогі быў пакладзены квадрат, сцяпенні якога дзяліліся на дзевяць роўных палёў, якія абапіраліся на чатыры слупы ў цэнтры. Слупы, паміж якімі была біма, былі перакрыты высокім купалам. Таўшчыня сцен сінагогі ля падмуркаў дасягала двух метраў. Знадворку фасады сінагогі, якія выходзілі на Мала-Магілёўскую і Набярэжную вуліцы, былі ўпрыгожаны высокімі дэкарыраванымі барочнымі абцугамі з люкарнамі і трохчацвертнымі калонамі на высокіх пастаментах. З паўднёвага і паўночнага бакоў да будынка прымыкалі прастакутныя двухпавярховыя прыбудовы, пад адной з якіх знаходзіліся сцяпы. Эклектычны архітэктурны дэкор будынка і аналіз некалькіх планаў горада першай паловы XIX стагоддзя дазваляюць сказаць, што гэтая сінагога была пабудавана дастаткова позна – прыкладна ў 1830–1840-х гг.

Першыя яўрэйскія дабрачынныя таварыствы з’явіліся ў Віцебску ў сярэдзіне XIX ст. У нарысе вядомага краязнаўцы А. М. Семянтоўскага, апублікаваным у “Памятнай кніжцы Віцебскай губерні за 1865 год” ёсць такія радкі: “Яўрэі за рэдкім выключэннем зусім не прымаюць удзел...у агульнагарадской дабрачыннай дзейнасці, яны маюць свае ўласныя дабрачынныя ўстановы, якія дзейнічаюць з поўным поспехам” [3]. Нарыс А. М. Семянтоўскага знаёміць чытача з сістэмай яўрэйскай дабрачыннасці на Віцебшчыне ў канцы XIX ст. Напачатку XX ст. у Віцебску з’явіліся і новыя дабрачынныя арганізацыі. У 1908, напрыклад, іх было адзінаццаць: пахавальнае таварыства, таварыства дапамогі бедным яўрэям, таварыства дапамогі яўрэйскім настаўнікам і меламедам, Заручаўскае таварыства, таварыства працоўнай дапамогі яўрэям, Віцебскі камітэт Яўрэйскага каланізацыйнага таварыства, Віцебскія аддзяленні Пецябургскага Таварыства аховы здароўя яўрэйскага насельніцтва і Таварыства распаўсюджвання асветы сярод яўрэяў Расіі [5]. На працягу многіх гадоў у Віцебску працавала яўрэйская ляржарня і пры ёй прытулак. Важным момантам з’яўляецца тое, што яўрэі не толькі матэрыяльна дапамагалі сваім аднаверцам, але і праводзілі культурна-асветніцкія працы, стваралі гурткі, куды маглі далучыцца ўсе жадаючыя: Віцебскае аддзяленне Таварыства распаўсюджвання асветы сярод яўрэяў Расіі,

Віцебскае яўрэйскае літаратурна-музычнае таварыства і Таварыства аматараў старажытнай яўрэйскай мовы.

Аналіз “Ведомости о числе учившихся в 1867 в еврейских учебных заведениях, в губерниях виленского генерал-губернатора” сведчыць, што ў Віцебску меліся 2 казённых вучылішчы 1-га разраду, у якіх вучылася 176 хлопчыкаў, і Віцебскае яўрэйскае дзявочае вучылішча, дзе навучаліся 50 дзяўчынак. Пад уплывам сіяністаў, галоўным чынам працоўнага кірунку, адна з яўрэйскіх рэлігійных школ Віцебска (талмуд-тора) была пераўтворана ў школу новага тыпу, дзе разам з рэлігійнымі прадметамі выкладаліся і свецкія дысцыпліны і частка заняткаў вялася на іўрыце. На ўсходняй Віцебска для навучэнцаў талмуд-торы быў уладкованы навучальны горад. Ужо з мая дзеці ў суправаджэнні сваіх настаўнікаў два разы на тыдзень працавалі на сваім агародзе. Пасля заканчэння навучальнага года ў памяшканні першага аддзялення, паблізу якога знаходзіўся навучальны агарод, навучэнцам прадастаўляўся інтэрнат на 50 месцаў, у якім яны атрымлівалі начлег і поўнае ўтрыманне [4, с. 65–66]. Пры талмуд-торы меўся таксама рамесніцкі клас, у якім даваліся першапачатковыя навыкі па некаторых прафесіях. У гэты клас прымаўся дзеці не маладзейшыя за 12 гадоў і толькі са згоды бацькоў і апекуноў.

Калі казаць пра культурныя здабыткі іўдзеяў, трэба заўважыць, што галоўную каштоўнасць віцебскіх сінагог здаўна складалі Сэфер Тэйры (Скруткі Торы). Пры адной з віцебскіх хасідскіх малельняў меўся стары Скрутак Торы, напісаны каля 300 гадоў таму і паднесены расійскаму імператару Мікалаю II пры яго праездзе праз горад. Для вырабу неабходных для набажэнства скруткаў ў сярэдзіне XIX стагоддзя ў Віцебску існавала цэлая вытворчасць, якой займалася каля 10 чалавек. Сэфер Тэйры ўяўлялі сабой рукапісныя пергаментныя скруткі даўжынёй у некалькі дзясяткаў аршынных аркушаў (да 60 метраў), якія выконваліся спецыяльнымі перапісчыкамі на тонка вырабленых цялячых шкурах. Для напісання тэкстаў пяцікніжжа Майсея карысталіся звычайным чарнілам і індычынымі (а не гусінымі або металічнымі) пёрамі. На выкананне аднаго скрутка патрабавалася шмат часу (не менш за паўгода), таму каштавалі яны дорага – па 100 рублёў срэбрам. Аднак перапісчыкі недахопу ў заказчыках не мелі, бо заўсёды знаходзіліся жадаючыя ахвяраваць сінагозе Скрутак Торы. У кожнай з Віцебскіх сінагог захоўвалася да дзясятка і больш Скруткаў Торы.

На працягу стагоддзяў дамы малітвы адыгрывалі найбольш істотную ролю ў жыцці яўрэйскага народа і захаванні яго нацыянальных традыцый. Вывучаць гісторыю віцебскіх сінагог вельмі складана. Да нашага часу захаваліся рэшткі ўсяго толькі аднаго дома малітвы. Усе віцебскія сінагогі былі знішчаны падчас войнаў ці ў выніку атэістычнай палітыкі савецкіх уладаў. Засталіся ўсяго толькі некалькі архіўных царцязоў будынкаў, некалькі выяў на дарэвалюцыйных паштоўках і фотаздымках горада, ды некалькі выяў на палотнах віцебскіх мастакоў (у тым ліку і Марка Шагала). Вось практычна і ўсе крыніцы, па якіх сёння даводзіцца вывучаць гэтую тэму. Ніводнага фотаздымка драўляных віцебскіх сінагог не захавалася ўвогуле. Таму неацэнную паслугу гісторыкам архітэктуры горада зрабіў Марк Шагал, які пакінуў на адной са сваіх гушаў («Мая вёска», 1923–1924 гг.) выяву драўлянай сінагогі ў Віцебску. Яўрэйскія малітоўныя дамы гарадской усходу звычайна ўяўлялі сабой вельмі сціплыя збудаванні, у якіх да асноўнага прамавугольнага ў плане аб'ёму была дададзена двухпавярховая прыбудова з жаночымі галерэямі. На малюнку “Сінагога” (1917 г.) можна ўбачыць інтэр'ер небагатага малітоўнага дома гарадской усходу з бімай у цэнтры і Свяшчэнным Каўчэгам ля ўсходняй сцяны, які закрывае чырвоная фіранка з выявай зоркі Давіда. З правага боку знаходзіцца рэльеф з выявай сямісвечніка, а ў люстры, якая асвятляе памяшканне, гараць таксама сем свечак. На іншым малюнку Шагала – “Шафар” (1911 г.) – мастак адлюстраванне свята ў сінагозе: два мужчыны ўрачыста трымаюць у руках скруткі Торы, прыціскаючы іх да грудзей, яшчэ адзін трубіць у рог, а чацвёрты, галава якога пакрыта талесам, чытае святую кнігу. Розныя эпізоды з сінагагальнага жыцця знаходзяць і ў іншых работах мастака (напрыклад, “Панюшка тытуню” (1925 г.), “Вывучаюць Біблію” (1918 г.) і інш.).

У Дзяржаўным архіве Віцебскай вобласці захоўваюцца некалькі вопісаў маёмасці віцебскіх сінагог, што былі складзены ў 1920-я гады падчас перарэгістрацыі яўрэйскіх абшчын горада, якая праводзілася па загаду бальшавіцкіх уладаў. Вывучаючы іх, можна адзначыць, што са знішчэннем віцебскіх сінагог быў знішчаны цэлы пласт яўрэйскай культуры ў яе архітэктурнай, выяўленчай, дэкаратыўна-прыкладнай і духоўнай праявах. Сёння ў Віцебску засталіся рэшткі апошняга аўтэнтчнага будынку каменнай Вялікай Любавіцкай сінагогі, размешчаны на Рэвалюцыйнай (былой Вялікай Ільінскай) вуліцы

недалёка ад мемарыяльнага Дома-музея Шагала на Пакроўскай вуліцы. У пасляваенныя дзесяцігоддзі будынак выкарыстоўваўся не па прызначэнні: як клуб і склад, з яго былі вывезены каштоўнасці, у тым ліку два срэбраных Кэйтэр-Тайрэ – спецыяльныя упрыгожанні для скруткаў Торы. Сёння ад вялікага каменнага будынка застаўся практычна толькі адзін фундамент і частка сцен.

Паводле перапісу 1897 г. у Віцебску было 65719 жыхароў, з якіх яўрэі складалі 34420 чал. [5]. Галоўнымі заняткамі яўрэяў-жыхароў Віцебска былі рамёствы і гандаль. Яўрэі-рамеснікі складалі звыш за 80 % усіх рамеснікаў. Гандаль даваў заробак больш як траціне яўрэяў Віцебска. Больш за дзве з паловай тысячы яўрэяў жылі за кошт службы, у гэтай катэгорыі асабліва шмат жанчын (прыслуга, прыказчыцы). Звыш за 12 тысяч яўрэяў працавалі самастойна, па-за карпарацыямі. Яўрэі былі ўласнікамі большасці прамысловых і гандлёвых прадпрыемстваў Віцебска. Гарбарным заводам кіраваў Э. Грыліхес, броварным – А. Левінсон, дырэктарам Віцебскага электрычнага трамвая быў Г. Чарняўскі. Усе гэтыя асобы актыўна ўдзельнічалі таксама ў гарадскім і губернскаму кіраванні, былі іх чальцамі [2].

З канца XIX ст. Віцебск становіцца адным з найважнейшых цэнтраў яўрэйскага культурнага жыцця ў межах Расійскай імперыі. У гісторыю не толькі яўрэйскай, але і ўсёй сусветнай культуры ўвайшла Віцебская школа-майстэрня Іегуды Пэна, створаная ў 1898 годзе. Гэта прыватная школа малявання і жывапісу існавала пры майстэрні выдатнага мастака больш за 20 гадоў – па 1918 г. У Віцебскай школе-майстэрні І. Пэна навучаліся сотні маладых людзей, амаль усе – яўрэі, сярод іх ёсць мастакі з сусветнай вядомасцю. Гэта Марк Шагал, Саламон Юдовін, Осіп Цадкін, Мэер Аксельрод і інш. Дадзены спіс можа быць значна пашыраны, з цягам часу склалася арыгінальная “Віцебская школа”, якая мела свой уласны твар, дастаткова характэрны, каб не згубіцца ў стракатай карціне мастацтва Расійскай імперыі, а затым савецкай дзяржавы першай паловы XX ст.

Спіс скарыстаных крыніц

1. Живописная Россия: Отечество наше в его земельном, историческом, племенном, экономическом и бытовом значении / под общ. ред. П. П. Семенова. – СПб.: [Тип.] М. О. Вольф, 1881–1901. Т. 3. Ч.1 : Литовское полесье ; Ч. 2 : Белорусское полесье. – СПб. ; М., 1882. – 490, VI с. : ил., 23 л. ил. [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://elib.shpl.ru/ru/nodes/24611-ruprilib00068463>. – Дата доступа: 01.03.2023 г.
2. Иоффе, Э. Евреи Витебска в 1880–1920-х годах / Э. Иоффе // Шагаловский сборник / редкол.: Л. Хмельницкая [и др.]. – Витебск, 2004. – Вып. 2 : материалы VI–IX Шагаловских чтений в Витебске (1996–1999). – С. 27–33.
3. Памятная книжка Витебской губернии на 1865 год / под ред. А.М. Семеновского. – СПб.: В тип. В. Вульфа, 1865 г. [Электронный ресурс] Режим доступа: https://viewer.rusneb.ru/ru/000200_000018_v19_rc_1345136?page=1&rotate=0&theme=white. – Дата доступа: 01.03.2023 г.
4. Подлипский, А. Помогите ближнему : культурно-просветительные, медицинские и благотворительные организации [евреев] Витебщины второй половины XIX – начала XX века / А. Подлипский // Мишпоха. – 1995. – № 1. – С. 64–68.
5. Электронная еврейская энциклопедия [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://eleven.co.il/>. – Дата доступа: 01.03.2023 г.

УДК 82.0

СРЕДСТВА БЕЛЛЕТРИЗАЦИИ ХРОНИКАЛЬНОГО МАТЕРИАЛА В РОМАНЕ М. БУЛГАКОВА «ЖИЗНЬ ГОСПОДИНА ДЕ МОЛЬЕРА»

Уткевич О.И.¹, к.филол.н., доц., Мизина М.В.², студ.

¹*Витебский государственный технологический университет,
г. Витебск, Республика Беларусь*

²*Российский государственный гуманитарный университет,
г. Москва, Российская Федерация*

Реферат. В статье анализируется биографический роман М. А. Булгакова «Жизнь господина де Мольера» с точки зрения соотношения фактического материала и фикционального начала. В литературоведении термин «беллетризация» синонимичен